

9. Random House Kernerman Webster's College Dictionary. – Random House, 1991. – 2256 p.
10. The American Heritage Dictionary of the English Language, Fourth Edition Houghton Mifflin Company. – 2009. – 720 p.

*Стаття рекомендована до друку
канд. філол. наук, завідувачем кафедри
англійської мови з методикою викладання
Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ
«Криворізький національний університет»
Цегельською М.В.*

Стаття надійшла до редакції 24 січня 2014 року

УДК 378:811.161.2

***Наталія Рябовол
(м. Київ, Україна)***

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОПТИМІЗАЦІЇ ЗМІСТУ МОВНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

У статті обґрунтовано доцільність поглиблення змісту мовної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури, зокрема лінгвістичної теорії розділів «Морфеміка» і «Деривація» курсу «Сучасна українська літературна мова», а також окреслено напрями оптимізації змісту з використанням електронних дидактичних засобів.

Ключові слова: *оптимізація змісту мовної освіти, майбутні вчителі української мови і літератури, морфеміка, деривація, словотвірні категорії, електронний навчальний посібник.*

В статье обоснована целесообразность углубления содержания языковой подготовки будущих учителей украинского языка и литературы, в частности лингвистической теории разделов «Морфемика» и «Деривация» курса «Современный украинский литературный язык», а также очерчены направления оптимизации содержания с использованием электронных дидактических средств.

Ключевые слова: *оптимизация содержания языкового образования, будущие учителя украинского языка и литературы, морфемика, деривация, словообразовательные категории, электронное учебное пособие.*

In the article the expediency of deepening the content of language training of future teachers of Ukrainian language and literature, in particular linguistic theory of sections of «Morphemics» and «Derivation» in course of «Modern Ukrainian literary language» was outlined. Directions of content optimization by using electronic teaching tools were outlined.

Key words: *optimizing the content of language education, future teachers of the Ukrainian language and literature, morphemics, derivation, word-building categories, electronic studying textbook.*

Проблема модернізації мовної освіти майбутніх учителів української мови і літератури особливо актуалізується в контексті сучасних вимог до підготовки фахівців освітньої галузі і стосується нормативних дисциплін мовознавчого циклу, зокрема курсу сучасної української літературної мови, у навчанні якого є чимало дискусійних питань, що потребують вирішення у практиці вітчизняних педагогічних вишів. Чимало таких питань накопичилося в українському мовознавстві в морфеміці й деривації, до яких неодноразово зверталися як лінгвісти, так і лінгводидакти (К. Аксаков, В. Бабайцева, О. Біляєв, А. Богуш, П. Білоусенко, М. Вашуленко, В. Височина, І. Вихованець, Г. Віняр, Б. Головін, К. Городенська, О. Горошкіна, Т. Донченко, С. Караман, В. Олексенко,

М. Пентилюк та ін.). Дослідниками з'ясовано механізм оволодіння студентами граматичним ладом мови шляхом з'ясування реальних відношень, що ґрунтуються на абстрагуванні й кодифікації граматичних смислів та їх реалізації у формальних засобах; визначено принципи категорійної граматики української мови, різновиди транспозиції, особливості словотвірної системи суфіксальних іменників.

Новим етапом у розвитку сучасної української дериватології, як зазначають І. Вихованець та К. Городенська, став категорійний підхід до аналізу похідних одиниць, який уможливив виокремлення категорійного словотвору як однієї з підсистем граматичної системи української мови [6; 9].

Аналіз лінгвістичних джерел дозволяє констатувати, що сучасне витлумачення словотвірної категорії принципово відрізняється від того, що вже відоме в українській дериватології, а саме як одиниці ієрархічно впорядкованої словотвірної системи, що посідає проміжне місце між словотвірним класом і словотвірним розрядом [11].

Аналіз типових навчальних програм із курсу «Сучасна українська літературна мова» для студентів філологічних спеціальностей вищих педагогічних навчальних закладів засвідчує, що й дотепер не повною мірою використовуються значні напрацювання дослідників морфеміки і деривації української мови. Зокрема, науковцями згруповано словотвірні афікси на спільній семантичній основі у функціонально-семантичні поля, по-новому витлумачено кілька засадних понять словотвору: *«словотвірна похідність»*, *«твірна основа»*, *«словотвірний формант»*. Словотвірні категорії суфіксальних іменників залежно від значення компонента базової синтаксичної структури категоризованого за допомогою словотвірних афіксів, поділено на три основні типи: 1) словотвірні категорії

непредикативного характеру; 2) словотвірні категорії супровідно-предикативного характеру; 3) словотвірні категорії опредметнених значень дієслівних предикатів та опредметненого якісного стану [10].

Задля успішного формування граматичної компетентності у майбутніх учителів української мови і літератури під час вивчення морфеміки і деривації, вважаємо, що студенти мають опанувати теоретичний матеріал не лише з питань, пов'язаних з поняттями *морфема*, *афікси*, *типи афіксальних морфем*, *словотвірні (деривативні) і граматичні афікси*, *основа слова і закінчення (флексія)*, *зміни в морфемній будові слова*, *словотвірна структура слова та словотвірне значення*, *словотвірний тип*, *способи словотвору*, а й бодай хоч би узагальнено ознайомлювати студентів із такими темами, як «Словотвірна категорія суб'єкта дії та суб'єкта (носія) стану», «Словотвірна категорія інструменталія та локатива», «Словотвірні категорії іменників супровідно-предикативного характеру», «Словотвірна категорія опредметнених значень дієслівних предикатів та опредметненого якісного стану».

Мета статті полягає в обґрунтуванні доцільності поглиблення змісту мовної теорії з морфеміки і деривації для майбутніх учителів української мови й літератури з урахуванням здобутків сучасного мовознавства.

Необхідність якісної перебудови навчально-виховного процесу у вищому педагогічному навчальному закладі вочевидь зумовлює істотне оновлення його змісту та запровадження сучасних технологій навчання.

Наукове осмислення й аналіз змісту та структури типової навчальної програми з курсу «Сучасна українська літературна мова» пов'язується насамперед з укладанням робочої навчальної програми до кожного з розділів курсу, а також спецкурсів і спецсемінірів.

Оскільки не всі загальнолінгвістичні проблеми

розглядаються на лекційних і практичних заняттях під час вивчення морфеміки і деривації, а принагідні теорії та повідомлення, здійснювані під час роботи над різними розділами курсу «Сучасна українська літературна мова», не завжди можуть бути ґрунтовними і вичерпними, необхідно знаходити додаткові способи доведення до студентів потрібної інформації, наприклад, про погляди науковців-дериватологів на синтаксичні одиниці, на основі яких утворилися складні слова, або причини наявності в лінгвістичній літературі дискусійних питань про продуктивні та непродуктивні суфікси.

Саме тому пропонуємо до змісту розділів: «Морфемна структура слова», «Словотвір», «Способи словотвору» ввести додаткові відомості про основні типи категорійного словотвору, а саме: «Словотвірні категорії непродуктивного характеру із підтипами: суб'єкта дії, суб'єкта стану, інструменталія та локатива»; «Словотвірні категорії супровідно-предикативного характеру з підкатегоріями: об'єктивної зменшеності, зменшеності-експресивності, збірності та одиничності»; «Словотвірні категорії опрідметнених значень дієслівних предикатів та опрідметненого якісного стану».

Для поглибленого вивчення теоретичного матеріалу з морфеміки та дериватології студентами-філологами нами розроблено електронний посібник «Типи категорійного словотвору української мови», на пропедевтичному етапі створення якого здійснено пошук оптимального розв'язання цілої низки методичних проблем, з-поміж яких особливе місце відведено вдосконаленню форм та способів структурування мовної теорії, а також презентації системи вправ і завдань, включаючи індивідуальні дослідницькі.

За змістом і структурою він відрізняється від чинних підручників із курсу «Сучасна українська літературна мова», в якому докладно розглядаються не лише питання

морфеміки і словотвору, а й знайшли значно повніше відображення інші проблеми морфеміки і деривації, спрямовані на оригінальний комплексний опис суфіксальної підсистеми сучасної української літературної мови.

Експериментальний електронний навчальний посібник із «Морфеміки та деривації української мови» має таку структуру:

Вступ.

Розділ 1. Словотвірні категорії непередикативного характеру.

Модуль I. СЛОВОТВІРНА КАТЕГОРІЯ СУБ'ЄКТА ДІЇ.

1.1. Словотвірна категорія суб'єкта дії як основна категорія непередикатного характеру.

1.2. Питомі словотворчі засоби категоризації семантико-синтаксичної функції суб'єкта дії.

1.3. Іншомовні суфікси реалізації словотвірної категорії суб'єкта дії.

1.4. Композитні іменники-назви виконавців дії.

Модуль II. СЛОВОТВІРНА КАТЕГОРІЯ СУБ'ЄКТА (НОСІЯ) СТАНУ.

2.1. Спільні й відмінні ознаки словотвірних категорій суб'єкта дії та суб'єкта (носія) стану.

2.2. Тематичні групи похідних іменників із значенням «суб'єкт (носій) стану».

2.2.1. Іменники – назви осіб за внутрішніми ознаками.

2.2.1.1. Іменники – назви носіїв зовнішніх та внутрішніх ознак із суфіксами контекстної експресивності.

2.2.1.2. Іменники – назви носіїв зовнішніх та внутрішніх ознак із суфіксами власної експресивності.

2.2.2. Іменники – назви носіїв суспільно-політичних, філософських, релігійних та інших ідей.

2.2.3. Іменники – назви осіб за етнічною, національною належністю.

2.2.4. Іменники – назви осіб за територіальною ознакою (за місцем проживання або народження).

2.2.5. Суб'єкт стану як носій індивідуального включення.

Модуль III. СЛОВОТВІРНА КАТЕГОРІЯ ІНСТРУМЕНТАЛЯ.

3.1. Словотвірна категорія інструменталія як категорія непередикатного типу.

3.2. Словотвірний потенціал категорії інструменталія.

3.3. Специфіка творення складних іменників із значенням інструменталія.

Модуль IV. СЛОВОТВІРНА КАТЕГОРІЯ ЛОКАТИВА.

4.1. Теоретичні засади словотвірної категорії локатива.

4.2. Локативи з акцентуванням дії або стану.

4.3. Локативи з акцентуванням суб'єкта локативного стану або об'єкта дії.

4.4. Особливості утворення складних іменників з локативними значеннями.

Розділ 2. Словотвірні категорії супровідно-передикатного характеру.

Модуль V. СЛОВОТВІРНІ КАТЕГОРІЇ ІМЕННИКІВ СУПРОВІДНО-ПРЕДИКАТНОГО ХАРАКТЕРУ.

5.1. Семантична природа словотвірних категорій іменника супровідно-передикатного характеру.

5.2. Словотвірна категорія об'єктивної зменшеності.

5.2.1. Демінутивні іменникові утворення як словотвірна категорія.

5.2.2. Дериваційна природа словотвірної категорії об'єктивної зменшеності.

5.2.3. Словотвірна підкатегорія недорослості.

5.3. Словотвірна категорія зменшеності-експресивності.

5.4. Словотвірна категорія збільшеності-

експресивності.

5.5. Словотвірна категорія збірності (сукупності).

5.5.1. Проблема розмежування категорій збірності та сукупності в мовознавстві.

5.5.2. Параметри і статус категорії збірності.

5.5.3. Словотвірний потенціал категорії збірності.

5.6. Словотвірна категорія одиничності.

Розділ 3. Словотвірні категорії опрeдметнених значень дієслівних предикатів та опрeдметненого якісного стану.

Модуль VI. СЛОВОТВІРНА КАТЕГОРІЯ
ОПРЕДМЕТНЕНИХ ЗНАЧЕНЬ ДІЄСЛІВНИХ
ПРЕДИКАТІВ.

6.1. Словотвірна категорія опрeдметнених значень дієслівних предикатів як особлива категорія іменника.

6.2. Словотвірні засоби вираження опрeдметнених значень дієслівних предикатів.

6.2.1. Питомі слов'янські суфікси граматичної предметності.

6.2.2. Суфікси іншомовного походження як виразники граматичної предметності.

Модуль VII. СЛОВОТВІРНА КАТЕГОРІЯ
ОПРЕДМЕТНеного Якісного Стану.

7.1. Теоретичні засади словотвірної категорії опрeдметненого якісного стану.

7.2. Словотвірні засоби формування деад'єктивів із значенням опрeдметненого якісного стану.

7.3. Родово-числова диференціація словотворчих засобів деад'єктивів.

7.3.1. Типи твірних основ відад'єктивів жіночого роду.

7.3.2. Відад'єктивні іменники чоловічого роду.

7.3.3. Відад'єктивні іменники середнього роду.

7.3.4. Відприкметникові множинні іменники.

Література

Опрацювання змісту курсу «Морфеміка та деривація» в розробленому електронному посібнику реалізуються за такими категоріями:

- ознайомлення з теоретичним матеріалом;
- опрацювання нових дефініцій та понять;
- виконання змісту вправ і завдань;
- розроблення узагальнювальних схем і таблиць.

Вивчення кожної з тем розділу побудовано на мовленнєвій основі, тобто до кожного правила подано конкретні приклади із виділенням у словах продуктивних і непродуктивних суфіксів. Вправи і завдання, якими передбачено згортання складної синтаксичної структури в реальне слово та розгортання реального слова у складу синтаксичну структуру з виділенням у кожному новоутвореному слові компонента означення й означувальний компонент. Наприклад, під час вивчення теми «Іменники – назви осіб за внутрішніми та зовнішніми ознаками» спочатку студентам пропонуються такі завдання:

Прочитайте. Підготуйте лінгвістичне повідомлення про одну із тематичних груп похідних іменників із значенням «суб'єкт (носій) стану», а саме про іменники – назви осіб за внутрішніми та зовнішніми ознаками.

Іменники – назви осіб за внутрішніми та зовнішніми ознаками.

Усі похідні іменники сучасної української мови, що характеризують суб'єкта (носія) стану за різними параметрами, об'єднуються у п'ять тематичних груп:

- назви осіб за внутрішніми та зовнішніми ознаками;
- назви носіїв суспільно-політичних, філософських, релігійних та інших ідей;
- назви осіб за етнічною та національною належністю;
- назви осіб за територіальною ознакою (місцем проживання та народження);

- назви носіїв індивідуального включення.

Роль конкретизатора ознак, за якими визначається суб'єкт стану, виконують передусім акцентовані предикати стану, серед яких виділяють предикати якісного стану, дієслівні предикати із значенням стану та ті предикати, що виражають стан як процесуальну ознаку. Ці предикати втілюються у формально-граматичній структурі похідних іменників як коренева морфема. Семантичну функцію носія статичної та процесуальної ознаки реалізує ціла низка словотворчих суфіксів. Предикати якісного стану виражають статичну ознаку. Процесуальна ознака, маючи кількісно-оцінний характер, використовується як характеристична, квалітативна ознака особи. Отже, предикат базового елементарного речення може позначати стан у двох основних виявах: стан як статична ознака і стан як процесуальна ознака.

Предикати із значенням статичної ознаки корелюють з прикметниками та дієслівними основами, до яких приєднуються суфікси **-ик, -ник, -ець, -ун, -ак, -ань, -ач** та ін., пор.: *Той, хто розумний* → *розумник*; *Той, хто лукавий* → *лукавець*; *Той, хто низький зростом, короткий* → *коротун, коротяк*; *Той, хто сильний* → *силак, силач, силань*. Ці предикати можуть корелювати також з предикативними іменниками, функцію суб'єкта стану з якими реалізує переважно суфікс **-іст/-ист**, напр.: *Той, хто є прибічником тактики терору* → *терорист*; *Той, хто займається аферами (шахрай)* → *аферист*; *Той, хто вірить у наперед визначену, невідворотну долю, у фатум* → *фаталіст*.

Предикати із значенням стану як процесуальної ознаки корелюють з дієслівними основами, які поєднуються переважно із суфіксами **-ун,- ій** та ін., напр.: *Той, хто говорить, співає пошепки (дуже тихо)* → *шептун*; *Той, хто мовчить (не любить говорити)* → *мовчун*; *Той, хто говорить (надміру)* → *говорун*; *Той, хто плаче (надміру)* → *плаксій*.

Суфікси, що використовуються для творення іменників – назв носіїв внутрішніх та зовнішніх ознак, вважають семантичними ідентифікаторами. Це засвідчують спільнокореневі іменники з різними суфіксами, бо вони не розрізняються за своїми лексичними значеннями, пор.: *силач, силань, силак; бородач, бородань; головач, головань; носач, носань; горлач, горлань, горлай*, напр.: – Ану тихо! – і стерпів батько. – Тихо, кажу вам! *Горлачі!* Чого розкричались? (Л. Юхвід); До вечірньої зорі сперечалися, поки вгамували *горлани*, обрали Теклю на бригадира (К. Гордієнко); – Цить, бісові діти! grimнув він на весь голос. Забули статут, чортові *горлаї?!* (З. Тулуб). Лексеми *горлач, горлань, горлай* мають спільне значення – «той хто горлає; крикун». Аналогічно співвідносяться *головач і головань, силач, силань, силак*, пор.: – Якийсь москаль сидить: *головач*, розкошланий, невмиваний (Марко Вовчок); В камеру заглянув одноокий *головаць*, поморщив носа (Ю. Збанацький); Мідна снарядна гільза сплющена, зігнута вдвоє, наче побувала в руках у якогось *силача* (О. Гончар); Петро, найдебеліший у бригаді *силань*, був сьогодні в новій жовтій, як соняшниковий цвіт, брезентовій куртці (А. Хорунжий); Лиш згадував [дід], що був колись *силак*, що дванадцять пудів на паропла виносив (І. Микитенко).

Словотворчі суфікси, що вказують на носіїв зовнішніх та внутрішніх ознак, розрізняються за своєю функціонально-стилістичною спеціалізацією. Конотативне забарвлення в похідних іменників з цим значенням простежується на рівні двох типів мовних одиниць: слова і морфеми. У першому випадку експресивність є контекстною, у другому – зумовлена експресивністю самого суфікса. Відповідно до цього словотворчі форманти із зазначенню семантико-синтаксичною функцією можна поділити на дві групи; 1) суфікси контекстної експресивності (**-іст/-ист, -ник, -ік/-ик, -ар(-яр), -тель**); 2) суфікси власної експресивності

(-ан, -ець, -ик, -ак, -ій, -ай/-тяй, -ань, -ач, -ук(-юк), -к-, -ух(-юх/-люх-) та ін.) [14]. Після опрацювання теоретичного матеріалу студентам пропонується комплекс завдань, як-от:

Виконайте завдання до тексту:

1) дослідіть, яких трансформацій зазнають іменники – назви осіб за внутрішніми та зовнішніми ознаками. Перетворювальні процеси покажіть схематично;

2) за теоретичним матеріалом складіть і запишіть діалог у формі запитань і відповідей;

3) побудуйте узагальнювальну таблицю, в якій виокремте: а) словотвірні суфікси, що вказують на носіїв зовнішніх ознак; б) словотвірні суфікси, що вказують на носіїв внутрішніх ознак; в) продуктивні та непродуктивні словотвірні суфікси, що вказують на носіїв зовнішніх та внутрішніх ознак.

Отже, окреслені й обгрунтовані у статті підходи до оптимізації змісту мовної освіти майбутніх учителів української мови й літератури спрямовані на приведення у відповідність лінгвістичної теорії курсу «Сучасна українська літературна мова» до здобутків вітчизняного мовознавства, а також запровадження у навчальний процес педагогічного вишу електронних дидактичних засобів задля підвищення ефективності засвоєння студентами розділів «Морфеміка» і «Деривація».

ЛІТЕРАТУРА

1. Аксаков К.С. Конспект последних двух отделов первой части Русской грамматики / К.С. Аксаков // Полн. собр. соч. – М. : Наука, 1880. – Т. 3. – Ч. 2. : Сочинения философические. – 237 с.
2. Бабайцева В.В. Явления переходности в грамматическом строе русского языка / В.В. Бабайцева // Материалы по русско-славянскому языкознанию. – Воронеж, 1967. – № 3. – С. 13–23.

Теоретична і дидактична філологія. Випуск 17, 2014.

3. Біляєв О. Лінгводидактика рідної мови : навчально-методичний посібник / Олександр Михайлович Біляєв. – К. : Генеза, 2005. – 180 с.
4. Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду) / Білоусенко П.І. – К. : Вид-во Київ. держ. пед. ін-ту, 1993. – 214 с.
5. Височина В.А. Про словотвір іменників від німецьких запозичень в українській мові / В.А. Височина // Дослідження з граматичної будови української мови. – Дніпропетровськ, 1988. – С. 17–21.
6. Вихованець І.Р. Теоретичні засади категорійної граматики української мови / І.Р. Вихованець // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського : зб. наук. праць. – Вінниця, 2000. – Вип. 2. – Серія : Філологія. – С. 3–6.
7. Віняр Г.М. Словотворчі тенденції в сучасній українській мові (на матеріалі усного і писемного мовлення 80-х – початку 90-их років ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Українська мова» / Г.М. Віняр. – Дніпропетровськ, 1992. – 16 с.
8. Головин Б.Н. О типах, структуре в системе грамматических категорий / Б.Н. Головин // Материалы по русско-славянскому языкознанию. – Воронеж, 1963. – С. 301–318.
9. Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць / Городенська К.Г. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.
10. Городенська К.Г. Семантичні функції дериваційних морфем / К.Г. Городенська // Мовознавство. – 1978. – № 1. – С. 21–29.
11. Горпинич В.О. Українська словотвірна дериватологія / Горпинич В.О. – Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ,

1998. – 189 с.
12. Караман С.О. Сучасна українська літературна мова : навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / [Караман С.О., Караман О.В., Плющ М.Я. та ін.] ; за ред. С.О. Карамана. – К. : Літера ЛТД, 2013. – 560 с.
13. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / [за ред. М. І. Пентилюк]. – К. : Ленвіт, 2009. – 400 с.
14. Олексенко В.П. Словотвірні категорії суфіксальних іменників : [монографія] / Олексенко В.П. – Херсон : Айлант, 2001. – 240 с.

*Стаття рекомендована до друку
доктором. пед. наук, професором кафедри української мови
Гуманітарного інституту Київського університету
імені Бориса Грінченка
Караманом С.О.*

Стаття надійшла до редакції 16 лютого 2014 року

УДК [378.011.3-051:81]:373.016

*Людмила Сімоненко
(м. Луганськ, Україна)*

КОНТРОЛЬ СФОРМОВАНОСТІ МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК НАУКОВЕ ПОНЯТТЯ

У статті розкрито зміст поняття «контроль сформованості методичної компетентності майбутніх філологів» крізь призму сучасної освітньої парадигми. На підставі аналізу наукової літератури автор